

Kutatási beszámoló

Elrettentés, címkézés és reintegráció: egy integrált büntetési elmélet felé

A kutatás célja

A szankciók konkuráló speciális elrettentő és címkéző hatásával számos kutatás foglalkozik, de kevés konkluzív tudás áll rendelkezésre arra vonatkozóan, hogy *általában* a büntetések elrettentő vagy címkéző hatása-e a meghatározóbb. Az kétségtelen, hogy a címkézésnek legalább akkora – de inkább nagyobb – az empirikus támogatottsága, mint az elrettentésnek. Az elrettentő és a címkéző hatásról külön-külön rendelkezésre álló robusztus tudásanyag ellenére a kriminológia még javarészt adós maradt a büntetések potenciális elrettentő és potenciális kriminogén hatása *közötti kapcsolat feltárásával* is. Ez pedig azért is fontos lenne, mert a meglévő eredmények arra utalnak, hogy *a büntetések hatásmechanizmusa egyéni és közösségi szinten is lényegesen bonyolultabb, mintsem hogy egyik vagy másik hatás kizárólagosságát feltételezhetnénk*. Sokkal valószínűbb, hogy az elrettentés és a címkézés egyéni szinten összekapcsolódik, és *más szankciós hatásokkal kiegészülve együttesen, dinamikus egymásra hatások rendszerében határozzák meg a későbbi döntéseket*.

A *más szankciós hatások* kitétel nézetünk szerint különösen jelentős. A szankció tényének és megtapasztalásának ugyanis több olyan következménye van, amelyek nem sorolhatóak sem a hagyományos elrettentési, sem a címkéződési megközelítés alá. A büntetéssel és a büntetésalkalmazással kapcsolatos tapasztalatok sokrétűen hatnak vissza az egyénre és ezzel a későbbi életútra. Itt kell megemlíteni mindenekelőtt az *érzelmek* jelentőségét. A bűncselekményhez, a szankcióhoz, a szankcióalkalmazáshoz és a szankciók objektív következményeihez való viszonyulás nem pusztán racionális – ahogy azt például az elrettentéselmélet feltételezi –, hanem érzelmi is. Az olyan érzelmek, mint a szégyen, a megbánás, vagy éppen a harag és dac katalizátorként működnek a szankciós hatásokban: egyszerre lehetnek következményei a szankciónak és közvetítő tényezők a szankció hatékonyságának alakulásában. Hasonlóan, a jogsértéshez, az újbóli jogsértéshez, vagy éppen a szankció utáni élethez kapcsolódó *attitűdök, racionalizációk, várakozások* jelentős mértékben formálódhatnak a szankció hatására, egyben közvetlenül hatással lehetnek a bűnisméltásra.

Kutatásunk hipotézise szerint a szankció egyéni magatartásra gyakorolt hatásainak egymással konkuráló, egymást kizáró történő értelmezése helyett közelebb visz minket a büntetések hatásmechanizmusainak megértéséhez az, ha úgy tekintjük, hogy ezek a *hatások egyszerre érvényesülnek és az egyéni kontextusban kölcsönösen alakítják egymást*. Az egyén perspektívájából a szankciók magatartásformáló hatása sokkal inkább *bátorítók és gátlók komplex rendszereként* értelmezhető, mint mechanikus és statikus reakcióként. Kutatásunkban ezért a szankciók egyéni viselkedésre gyakorolt hatását *komplex, dinamikus folyamatként* értelmeztük, ami több alhipotézist is magában foglal:

- a) *Egyidejűleg több szankciós hatás érvényesül.* Kiindulópontunk szerint a szankciók hatásai és következményei párhuzamosan vannak jelen a szankció során és az azt követő időszakban. Az elrettentés, a reintegrációs törekvések hatásai, illetve a címkéződés folyamatai egyes elemeikben egymás mellett érvényesülnek az életút során.
- b) *A szankciós hatások időben változnak.* Kutatásunk szerint az egyes szankciós hatások az idő múlásával erősödnek vagy gyengülnek, és vannak olyan szankciós hatások, amelyek az életút eltérő szakaszaiban jelentkeznek.
- c) *A szankciós hatások egymást is alakítják, azaz gyengítik vagy támogatják egymást.* Mivel a szankciós hatások egy része támogatja, megint másik csökkenti a bűnismétlést, az újbóli elkövetés valószínűségét az fogja alakítani, hogy mely elemek kerülnek túlsúlyba.

A szankciós hatásmechanizmusok ilyen integrált, dinamikus megközelítése leginkább az *életút-megközelítésekhez* illeszkedik. A kriminológiai életút-kutatások longitudinális szemléletben, statikus és dinamikus tényezők, illetve az életesemények kontextusában értelmezik a bűnelkövetéshez (bűnismétléshez) vezető folyamatokat. Ebben az megközelítésben a szankció egy életesemény, amely hatásokat vált ki az egyén életében, változásokat indít el, és következményekkel jár. Kutatásunkban ezt a szemléletmódot az *interpretatív* kriminológia szubjektív, az egyéni értelmezésekre, jelentéstulajdonításokra irányuló módszertani megközelítésével kombináltuk. Kutatásunk tehát a szankciós hatások vizsgálatakor az egyén perspektívájából indult ki, empirikus célja a szankciót követő egyéni életút objektív történések és az arra való szubjektív reflexiók feltárása volt.

A kutatás nehézségei és megvalósult elemei

A kutatás során több nehézséggel szembesültünk. Ezek egy része külső akadály volt, amely miatt kis mértékben módosítunk kellett a kutatási téma megfogalmazását és az alkalmazott módszertan. Az egyik ilyen külső nehézség volt, ahogy azt az első év végén benyújtott beszámolóban már jeleztük, hogy több hónapos egyeztetés sem után kaptunk a BVOP-tól engedély arra, hogy a kutatási tervben szereplő előkutatást fogvatartottak körében elvégezzük. A másik külső nehézség a kialakult járványhelyzet volt, amely jelentősen megnehezítette az interjúk felvételét, így végső soron az adatfelvétel egy részében írásbeli adatgyűjtéshez kellett folyamodnunk.

A nehézségek másik része a kutatócsoport tagjaihoz kapcsolódik. 2020 őszére nyilvánvalóvá vált, hogy a kutatócsoport tagjainak életkörülményeiben beállt változások miatt a kutatás nem folytatható a tervezett négy évig. A csoport két tagja más jellegű munkaterhei következtében nem tudta vállalni a további részvételt. Két másik kutató gyermekvállalás miatt esett ki a munkából, és az újbóli gyermekvállalások miatt visszatértük nem is várható a következő időszakban. A kutatás vezetője egészségügyi problémák miatt nem tudja folytatni a kutatást, 2021 februárjától pedig eddigi munkahelyét, az ELTE Állam- és Jogtudományi Karát is elhagyta. Miután több héten keresztül sikertelen kísérletet tettünk arra, hogy a kutatást átadjuk egy másik kutatócsoportnak vagy új kutatásvezetőt keressük a projekt számára, 2021

elején úgy döntöttünk, hogy kezdeményezzük a kutatás idő előtti lezárását. Ezt 2020 márciusában tettük meg. Kérelmünkről 2021 áprilisában született meg a döntés, amely visszamenőlegesen 2020 augusztusára lezárta a kutatást.

A kutatás lezárhatósága érdekében átdolgoztuk és egyszerűsítettük a kutatási tervet, és ehhez igazítottuk a módszertant. Mivel a kutatás elsődleges célja a kriminológiai büntetési hatáselméletek integrált modelljének kidolgozása volt, a kutatás második évében erre helyeztük a hangsúlyt. Tekintettel a börtönbeli kutatás engedélyezésének hiányára, illetve arra, hogy a kutatás longitudinális formában nem folytatható, egy retrospektív adatfelvételt végeztünk el annak érdekében, hogy empirikus adatokat gyűjtsünk az elméleti modell alátámasztására. Feltevésünk az volt, hogy ebben a módosított formában, ha az eredetihez képest kevésbé komplex formában is, de koherens eredményeket tudunk nyújtani a szankciós hatáselmélet számára. Megítélésünk szerint ez sikerült is, mert bár az eredmények kevésbé bizonyító erejűek, mintha longitudinálisan tudtuk volna nyomon követni a szankciós hatások alakulását, arra alkalmasak, hogy további kutatások számára jelezzék a szankciós hatások dinamikus érvényesülésének feltételeit és kapcsolódási pontjait.

Módszertan

Kutatási eredményeink két fő módszertani forrásra épülnek. Az egyik a kiterjedt *szakirodalmi áttekintés*. Rendszeresen feldolgoztuk a rendelkezésre álló kriminológiai szankciós hatáskutatásokat és elméleteket azzal a céllal, hogy megtaláljuk azokat a lehetséges pontokat, ahol az egyes szankciós hatások összekapcsolódnak egymással. Kiterjedten foglalkoztunk ezért az ún. elrettenhetőség (az elrettentés individuális feltételeinek) empiriájával és elméletével, a speciális elrettentés működési mechanizmusaira vonatkozó kutatásokkal, a címkéződés empirikus anyagaival, a reintegráció és a dezisztancia irodalmával, illetve a társadalmi kontroll elméleteivel. Kutatásunk háttéranyagaként feldolgoztuk a bűnisméltésre vonatkozó statisztikai és empirikus anyagokat, illetve a büntetési hatáskutatások módszertani kérdéseit. Eredményeink bemutatásakor nagyban támaszkodunk a szakirodalmi áttekintés eredményeire.

A kutatás másik pillére saját *empirikus vizsgálatunk* volt. Noha eredetileg longitudinálisra terveztük, a kutatás előrehozott lezárása miatt végül hipotéziseink vizsgálatához célravezetőbbnek tartottuk a retrospektív vizsgálatot. A szankciós hatások dinamikus összefüggéseinek vizsgálatához így olyan felnőtt bűnelkövetők mintáját választottuk, akik már kitöltöttek valamilyen – szabadságvesztéssel járó vagy alternatív – büntetést. A mintába csak férfiak kerültek, zömében a 35-45 éves korosztályból. A kérdések bázisa az utolsó kiszabott büntetés volt. Az adatgyűjtés vegyes módszerrel történt, az adatfelvétel egy része félig strukturált szóbeli interjú, körülbelül egyharmada – a váratlan járványügyi helyzet miatt – az interjúvázlat és az interjúnaplók alapján kidolgozott irányított, zárt és nyílt kérdéseket tartalmazó írásbeli megkérdezés formájában történt. Empirikus eredményeink mintegy 40 kiértékelhető interjú alapján alakultak.

Az interjúvázlat kialakítása során arra törekedtünk, hogy konceptualizáljuk és operacionalizáljuk a szankciós hatásmechanizmusok egyes elemeit. Ennek érdekében számba vettük és rendszereztük azokat a tényezőket, amelyekről feltételeztük, hogy meghatározó szerepet játszhatnak a szankciót követő életút és a bűnismétlési valószínűség alakulásában. Ezeket két nagy csoportba soroltuk: az *egyénhez kapcsolódó* szankciós hatások, illetve az *egyénhez való szociális viszonyulásokhoz* kapcsolódó szankciós hatások körébe. Az interjúkban a következő tényezőket vizsgáltuk:

1) **Az egyénhez kapcsolódó szankciós hatások** körében a szankciós tapasztalásokkal az egyénben elindított változásokra és az azokra adott szubjektív reflexiókra kérdeztünk rá. Az interjúk specifikusan az alábbi témákra tértek ki:

a) *Az identitás meghatározása.* Az identitás a címkézési elméletek egyik meghatározó problematikája. Nagy vonalakban arról az összefüggésről van szó, hogy a szankció és az ahhoz kapcsolódó társadalmi reakciók létrehozzák és felerősítik a deviáns/bűnözői énképet, amely aztán a későbbi viselkedés igazodási pontjaként is szolgál. Interjúinkban arra voltunk kíváncsiak, hogy mennyiben tekintik magukat a megkérdezettek „bűnözőnek”, mennyiben gondolnak bűncselekményükre egyszeri „botlásként” vagy mennyiben azonosulnak a bűnelkövetői életúttal.

b) *A bűnelkövetéshez való viszonyulás.* Az identitás kérdésével is összefüggően a bűncselekményhez való érzelmi és kognitív viszonyulás – illetve annak időbeli változása – kutatásunk szerint a szankciós hatások egyik leglényegesebb összetevője. Ez az elem azért is érdemel kiemelt figyelmet, mert nem csupán a jövőbeli bűnelkövetés egyik meghatározó prediktora, hanem azért is, mert – ahogy azt az empirikus adatok alátámasztják – a jogsértéshez való viszonyulások különösen fogékonyak arra, hogy más szankciós hatások pozitív vagy negatív irányba alakítsák őket. Az olyan érzelmek, mint a szégyen, megbánás, vagy ellenkezőleg, a büszkeség, illetve az olyan kognitív folyamatok, mint a bűnelkövetés indokoltságának racionalizációja erőteljesen változhatnak a jogsértés formális és informális következményeinek hatására.

c) *A szankcióhoz és a büntető hatalomhoz való viszonyulás.* A büntetés mértékével, a büntetőeljárással, illetve a szankció alkalmazásával kapcsolatos attitűdök és vélemények vizsgálatának alapja az a kriminológiában már ismert összefüggés, hogy a szankcióval kapcsolatos szubjektív viszonyulások (pl. hogy mennyiben tekinti igazságosnak a szankciót vagy emberségesnek a szankcióalkalmazást) kapcsolatot mutathatnak az újbóli bűnelkövetés valószínűségével.

d) *Kockázatpercepciók.* Az újbóli büntetés valószínűségével kapcsolatos észlelések az elrettentés hatásmechanizmusában játszanak kulcsfontosságú szerepet. Alakulásuk nagyban függ a szankcióval összefüggő közvetlen tapasztalatoktól, de a szankció végrehajtása során vagy azt követően zajló szociális tanulási folyamatoktól is. Interjúinkban retrospektív módon kértük az interjúalanyokat arra, hogy számoljanak be a kockázatészlelések időbeli alakulásáról.

2) Az **egyénhez való szociális viszonyulásokban** változást eredményező szankciós hatások körében azokat a szankciós hatásokat és következményeket vizsgáltuk, amelyek a környezet egyénnel szembeni viszonyulására vonatkoznak. Az alábbi tényezőket soroltuk ide:

a) *A strukturális lehetőségek szubjektív érzékelése.* A szankciót követő proszociális visszailleszkedési lehetőségek (kielégítő munkalehetőség, lakhatás, képzés, stb.) megléte a bűnismétlés elkerülésének objektíve feltétele. Interjú formájában ezt az objektív meglétet nem, azonban szubjektív észlelését tudtuk vizsgálni. Kérdéseink tehát arra irányultak, hogy a megkérdezettek mennyiben észleltek, és milyen természetű nehézségeket észleltek a proszociális visszailleszkedés terén, kaptak-e ehhez segítséget, és milyen szerepet tulajdonítanak ezeknek a későbbi életút alakulásában.

b) *Az informális környezet viszonyulása.* A közvetlen szociális közeg proszociális vagy antiszociális jellege az egyik leglényegesebb tényező lehet az elrettentő hatás, a címkéződés és a reintegrációs folyamatok alakulásában egyaránt. A mediáló tényező itt a környezeti viszonyulás a bűncselekményhez és a szankcióhoz, interjúinkban ezért nagy teret szenteltünk ennek a kérdéskörnek.

c) *A formális kontroll növekedése.* A szankcionáltságot követő megnövekedett formális kontroll (gyakoribb hatósági ellenőrzés, stb.) az elrettentés és a címkéződés folyamataiban is lényeges, de ellentétes előjelű szerepet játszhat: míg az előbbi esetben növeli a kockázatpercepciót és így a visszatartó erőt, jelentősen hozzájárulhat a címkéződéssel együttjáró kriminogén folyamatokhoz is. Interjúinkban ezért kitértünk az ezzel kapcsolatos tapasztalatokra is.

A kutatás eredményeinek összefoglalása

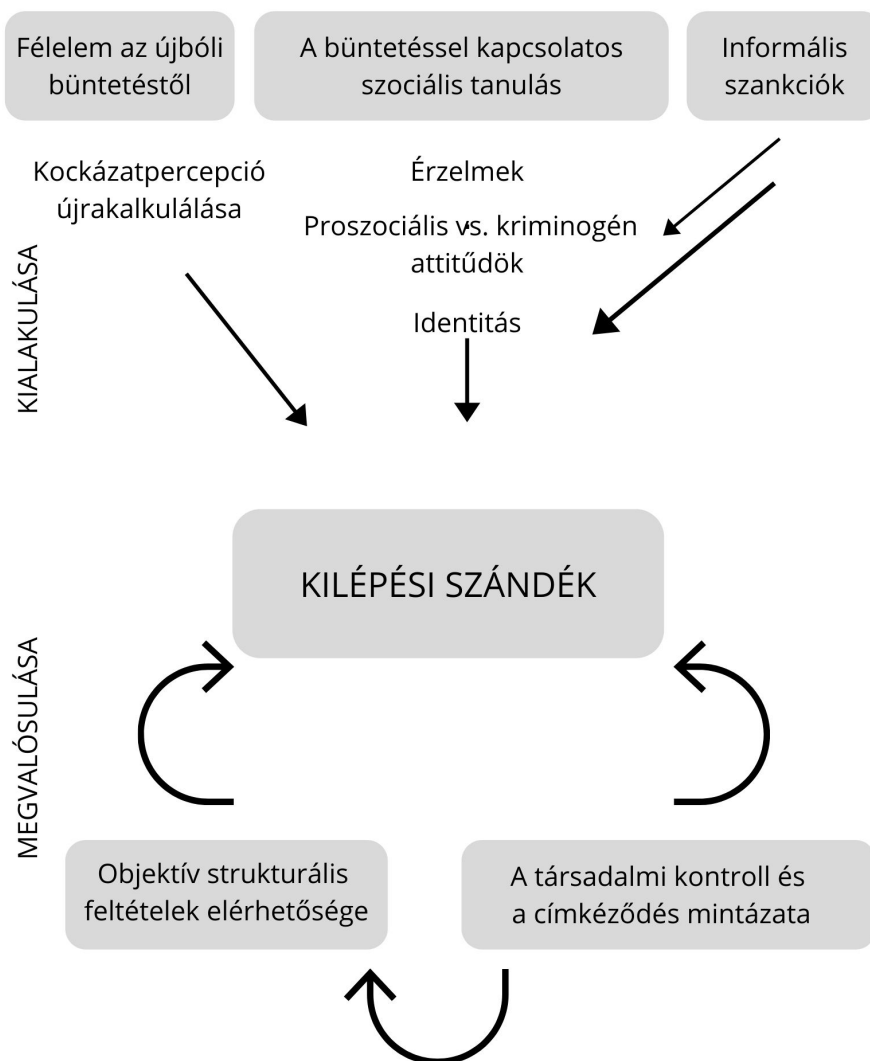
A kutatás elsődleges célja az volt, hogy a szankciókutatások fragmentált eredményeinek összekapcsolásával, illetve saját empirikus eredményeink segítségével kísérletet tegyünk az egyes szankciós hatások egymás közötti viszonyrendszerének feltérképezésére. Nem kétséges, hogy egy ekkora volumenű kutatás önmagában nem alkalmas arra, hogy bizonyító erővel és teljeskörűen feltárja a szankciót követő életutak bonyolult dinamikáját és komplexitását. Arra azonban alkalmas lehet, hogy jelezze azokat a csomópontokat, ahol az egyes szankciós hatások – egymást erősítve vagy gyengítve – összekapcsolódnak, és amelyek így további, specifikus kutatások tárgya lehetnek. Ezek az eredmények tehát közelebb vihetnek minket ahhoz, hogy megértsük, milyen feltételek között érvényesülnek a szankció kriminogén vagy visszatartó hatásai, miként hatnak egymásra az elrettentés, a címkéződés és a reintegráció folyamatai, illetve hogy érzékeljük a szankciós hatások időbeli dinamikájának jelenlétét.

Integrált büntetéselméleti modellünket a bűnismétlés valószínűségének egyetlen központi elemére építettük fel. Ez a **kilépési szándék**. Ez alatt azt az egyéni motiváltságot értjük, amely a bűnelkövetői életútból való kilépésre – azaz a bűnismétlés elkerülésére – irányul. Kiindulópontunk az a kriminológiában jól ismert összefüggés, hogy a bűnismétlés megelőzésének elsődleges, nem nélkülözhető feltétele az egyén erre irányuló motiváltsága. Modellünk szerint a szankciós hatások párhuzamos dinamikája tehát két, jól elkülöníthető, időben is eltolódó összefüggésben érvényesül, amelyet a kilépési szándék alakulása kapcsol össze. Egyrészt bizonyos – jellemzően korábban érvényesülő – szankciós hatások a kilépési szándék *kialakításában* játszanak szerepet, azaz vagy támogatják a bűnismétlés elkerülésére vonatkozó egyéni motiváltságot, vagy a kialakuló/meglévő motiváció ellenében

érvényesülnek, vagy éppenséggel a kriminális motiváltság kialakulása és/vagy megszilárdulása irányába hatnak. Más szankciós hatások ugyanakkor sokkal inkább a kilépési szándék *realizálását* befolyásolják, és ezen a szakaszon keresztül befolyásolják a bűnismétlés valószínűségét.

Integrált modellünket az alábbi sematikus ábrában foglaljuk össze.

A BÜNTETÉSI HATÁSOK INTEGRÁLT MODELLJÉNEK SEMATIKUS ÁBRÁJA

Ahogy az ábrán látszik, **a kilépési szándék kialakulásával** összefüggésben három nagyobb szankciós hatás együttmozgását azonosítottuk. Az *újbóli büntetéstől való félelem* a speciális elrettentés elméletét integrálja a modellbe. Interjúeredményeink megerősítették azt feltevésünket, miszerint a megtapasztalt büntetésnek jelentős szerepe van a jövőbeli büntetésekkel kapcsolatos kockázatértékelések újrakalkulálásában, de ez nem feltétlenül jelenik meg a *bűnismétlés tényleges elkerülésében*. Eredményeink szerint az újbóli büntetés

elkerülésére való törekvés rendkívül erős a büntetésből kilépők körében, ez azonban csak részben konzisztens az újbóli bűncselekmény elkövetésére vonatkozó valószínűségbecslésekkel, illetve a ténylegesen elkövetett újabb bűncselekmények alakulásával. Ennek feltehetően két lényeges, egymással összefüggő oka van. Noha az interjúalanyok nagy része számára a megtapasztalt büntetés valóban arra a következtetésre vezetett, hogy az új büntetés elkerülésének legbiztosabb módja az, ha nem követ el újabb bűncselekményt, de többen voltak olyanok, akik számára az elrettentő hatás nem az újbóli bűnelkövetés, hanem csak az újbóli büntetés vonatkozásában érvényesül. Az ő észlelésük tehát az, hogy a bűncselekményt el lehet követni büntetés nélkül is. Másrészt a kilépési szándék alakulásában nem csak az új büntetéstől való félelem játszik szerepet: más szankciós hatások is formálják azt, és adott esetben ezek az elrettentő hatás ellenében működnek.

Ennek tematizálásához a *szociális tanulási elméleteket* integráltuk a modellbe, amelyek lehetőséget adnak arra, hogy a szankciós élmények során zajló társas tanulási folyamatokat bekapcsoljuk a szankciós hatások viszonyrendszerébe. Ezeknek a tanulási folyamatoknak egy része proszociális jellegű, azaz a kilépési szándék kialakítása irányába hat. Ilyenek a szankció és az eljárás legitimitásának és tisztességes voltának észlelése – ez egyébként mintánkban, várakozásainkkal szemben, meglehetősen erős volt –, a szégyenérzet és a bűncselekmény megbánása irányába ható eljárási formák és programok – mintánkban azonban sajnos nem volt olyan, aki ilyenben részt vett –, illetve az elítéltek pozitív jövőképét és terveit támogató programok. Ahogy látszik, ezek olyan tanulási formák, amelyek általában aktív, tevőleges beavatkozást igényelnek a büntetés végrehajtása során. Ezzel szemben azonban azok a tanulási folyamatok, amelyek a *kilépési szándék ellenében*, akár a kriminális identitás és attitűdök megerősödése irányában hatnak, sokkal inkább *spontán* jellegűek – és eredményeink szerint jóval meghatározóbbak is a büntetés során. Interjúinkban például – különösen a szabadságvesztésre ítélték körében – számos bizonyítékát találtuk a differenciális asszociációs tanulási folyamatoknak, amelyek a bűnelkövetői motivációk és technikák társas átadása révén erőteljesen a szankció elrettentő hatása és a kilépési szándék kialakulása ellenében hatnak.

Végül, de nem utolsó sorban bevontuk a modellbe az informális szankciók vizsgálatát is, ami a társadalmi kontroll szempontjait emeli be a szankciós hatások viszonyrendszerébe. Eredményeink itt konzisztensek a témában végzett kriminológiai kutatások megállapításával. Az interjúk tapasztalatai szerint így 1) az informális viszonyokban megjelenő következményeknek az elítéltek nagyobb jelentőséget tulajdonítanak, mint a formális szankcióknak, illetve 2) az, hogy ezek a következmények milyen formában manifesztálódnak, nagyban függ az elkövető szociális közegétől. Mintánk a hazai elítélte populáció jellemzőinek megfelelően döntő mértékben olyan közegből került ki, amelyben a jogsértés és a deviancia nem számít kivételes jelenségnek. Ezzel magyarázható az, hogy az informális szankciók egyébként potenciálisan erős visszatartó, a kilépési szándékot erősítő hatása ténylegesen meglehetősen gyengén érvényesül: az interjúalanyok viszonylag kevés olyan hátránnyról számoltak be, amelyek a közvetlen környezetben jelentkeztek volna, és a bűncselekmény elkövetésekor nem is számítottak ilyenekre.

A **kilépési szándék megvalósulásával** összefüggésben azt vizsgáltuk, hogy a büntetésnek mely hatásai formálják azokat a lehetőségeket, amelyek feltételei annak, hogy az egyébként a

bűnismétlés elkerülésére motivált volt elítéltek valóban bűnmentesen folytassák életútjukat. Ez a kérdéskör tehát alapvetően érinti a reintegráció folyamatát. Fontos persze látni azt, hogy a kilépési szándék erőssége széles spektrumon mozoghat. Interjúink nagy változatosságot mutatnak abban, hogy a megkérdezettek mennyiben voltak elkötelezettek a bűnismétlés elkerülésére irányuló célok mellett: egy részük határozott szándékot jelzett arra vonatkozóan, hogy a jövőben nem kerül összetűzésbe a törvénnyel, mások azonban ezt inkább egy nyitott lehetőségként fogalmazták meg, amely ugyan jó lenne, ha megvalósulna, de amelynek sikere kétséges. A kilépési szándék ilyen "bizonytalan" megfogalmazásai mögött az esetek egy részében egyfajta deviáns hajlamra való hivatkozás áll. Ennél azonban sokkal gyakoribb az a kontextus, amely a jövőbeli lehetőségekkel kapcsolatos kétségeket tükrözi. Az ebbe a körbe tartozó interjúalanyok úgy érzik, hogy a kilépésre vonatkozó szándék nem elegendő – vagy nem elég erős – ahhoz, hogy leküzdje a társadalomba való visszatéréssel és a bűnmentes integrációval együtt járó nehézségeket. Az interjúalanyok számos olyan félelmet megfogalmaztak, amelyek a büntetés kitöltésekor foglalkoztatta őket, és ezek jelentős része kifejezetten a bűnismétlés elkerüléséhez szükséges objektív feltételek – mindenekelőtt a munkavállalás, a jövedelem és a szerhasználatból való kilépés – elérhetőségére vonatkoztak.

A reintegráció objektív feltételei és lehetőségei önmagukban is meghatározó szerepet játszanak a bűnismétlés valószínűségének alakulásában. Kutatásunk szempontjából azonban a lényeges kérdés az, hogy a szankciós hatások kapcsolatban állnak-e a reintegráció lehetőségeivel, azaz módosíthatja-e a büntetés az egyén számára elérhető lehetőségek körét. Eredményeink szerint ez két összefüggésben valósulhat meg. Egyrészt a büntetés korlátozott mértékben ugyan, de támogató tartalmakon keresztül lehetőséget teremthet arra, hogy valamelyest kiegyensúlyozza a meglévő strukturális hátrányokat. Ennek tényleges megvalósulására azonban kevés bizonyítékot találtunk az interjúkban. A megkérdezetteket a támogatás állami intézményeivel szemben is nagyfokú bizalmatlanság jellemzi. Rendkívül kedvezőtlen például a pártfogó felügyelet megítélése: noha interjúalanyaink több mint fele állt pártfogó felügyelet alatt, egyöntetű volt az a percepció, hogy ez semmilyen módon nem segítette a volt elítélteket a büntetés utáni életben, és általános az a vélekedés is, hogy az intézmény jelenlegi formájában alkalmatlan arra, hogy hozzájáruljon a bűnismétlés megelőzéséhez. Összességében elmondható, hogy – legalábbis az észlelések szerint – a büntetésből kilépők csak saját magukra és szűkebb környezetükre számíthatnak a büntetés utáni boldogulásban. Ez azonban azért is nagyon problematikus, mert – és ez a szankciók másik hatása – a büntettség ténye önmagában is hatással lehet a szubjektíve elérhető proszociális lehetőségek körére. Modellünkbe ezen a ponton kapcsolódik be a *címkéződés*, amelynek során egy cirkuláris folyamat indul be: egymást erősítve zajlik a proszociális társas kapcsolatok gyengülése, a proszociális strukturális lehetőségek beszűkülése, illetve a deviáns identitás erősödése. Interjúalanyaink körében a *bűnelkövetői* identitás nem, de a *büntetett* identitás jelenléte jól érzékelhető volt, ami általában együtt járt azokkal a beszámolókkal, amelyek az antiszociális – gyakran a büntetésből származó – kapcsolatok számának és jelentőségének megnövekedésével, illetve a strukturális hátrányokra – elsősorban a munkavállalási lehetőségek beszűkülésére – vonatkozó észlelésekkel. Összességében a címkézés közvetlen kriminogén hatására azonban mi nem találtunk bizonyítékot, ez – amennyiben érvényesül – feltehetőleg hosszabb távú vizsgálat során lenne lehetséges.

Kutatási eredményeinket három tanulmányban foglaltuk össze.

- 1) *Kriminológiai büntetési hatáskutatások* (Borbíró Andrea) In. Empirikus jogi kutatások (szerk. Jakab András - Sebők Miklós), Osiris, 2020.

A tanulmány elsősorban a büntetési hatáskutatások különböző megközelítésmódjaival, módszertani lehetőségeivel, illetve főbb megállapításaival foglalkozik.

- 2) *Egy integrált büntetési elmélet lehetősége* (Borbíró Andrea – Nagy Veronika), kézirat
Ebben a tanulmányban mutatjuk be az integrált modell konceptuális kereteit, illetve az egyes szankciós hatások kapcsolódási pontjait és vonatkozó empirikus eredményeinket.

- 3) *Börtön és bűnismétlés: a szankciós hatások specifikus érvényesülése szabadságvesztés büntetés esetén* (Borbíró Andrea – Kovács Krisztina), kézirat

A tanulmány azt vizsgálja, hogy az integrált modellbe bevont szankciós hatásokat hogyan alakítják specifikusan a börtönkörülmények.

A 2) és 3) publikáció jelenleg revízió alatt áll, megjelenésük 2021 nyarán várható.

A kutatási eredmények kriminálpolitikai és tudományos hasznosíthatósága

A szankciós hatások életútszerű, integrált modellezéséből megítélésünk szerint több lényeges következtetés adódik a kriminálpolitika és a kriminológiai szankcióelméletek számára. Ezeket az alábbiakban foglaljuk össze.

1. Az elítéltek döntő többsége azzal a szándékkal lép ki a büntetésből, hogy a jövőben ne kapjon újabb büntetést, és közöttük is sokan vannak azok, akiknek többé-kevésbé van motivációja arra, hogy ne is kövessen el újabb bűncselekményt. Ez azonban nem konzisztens a bűnismétlési arányokkal. A kriminológiai szankciókutatások számára ez azt jelzi, hogy érdemes lehet leválasztani azokat a szankciós hatásokat, amelyek alapvetően a kilépési szándék kialakulását befolyásolják. Megítélésünk szerint a szankciók szerepe ezen a területen a legnagyobb, az ugyanis, hogy a későbbiekben ez a szándék mennyiben realizálódik, már sokkal inkább olyan külső, a szankciótól független tényezők függvénye is, mint a strukturális lehetőségek vagy az egyéni fordulópontok (családalapítás, stb.) bekövetkezése.
2. A kilépési szándék kialakulásának vonatkozásában a szankciós hatások vizsgálatához megítélésünk szerint rendkívül hasznos a szociális tanulási elméletek kombinálása az elrettentési elméletek kockázatpercepció-szempontrú megközelítésével. Véleményünk szerint a tanulás pusztán racionális-kalkulatív szemlélete nehezen tartható, számos jele van ugyanis annak, hogy az társas tanulási folyamatokban zajló attitűdátadás, illetve az ezekhez kapcsolódó érzelmek lényeges közvetítő szerepet játszanak a szankciós tapasztalások és a bűnismétlés valószínűsége között.

3. Rendkívül ígéretesnek látjuk azokat az – egyelőre viszonylag kisszámú – szankciókutatásokat, amelyek a társadalmi kontroll elméletének integrálásával írják le a büntetések bűnisméltési valószínűségekre gyakorolt hatását. A proszociális vs. antiszociális egyéni környezetnek és az abban hordozott társadalmi kontrollfunkcióknak feltevésünk szerint lényegesen nagyobb szerepe van mind a kilépési szándék kialakulását, mind pedig annak megvalósulását alakító szankciós hatásokban, mint ahogy azt a hagyományos büntetési hatáselméletek feltételezik.
4. Az a típusú kriminálpolitika, amely kizárólag a szankciók elrettentő – és különösen speciális elrettentő – hatására épít, korlátozottan működőképes. Noha az (újabb) büntetéstől való félelem meghatározó szerepet játszik az elkövetők motivációinak alakulásában, ez önmagában gyakran csak az újabb büntetéstől való félelemre, nem pedig az újabb bűncselekmény elkerülésére elegendő. A tényleges elrettentő hatás érvényesülése viszonylag nagyfokú társadalmi integráltságot feltételez, többek között annak érdekében, hogy a büntetéssel együtt járó informális szankciók is kifejthessék hatásukat. A normakövetéshez fűződő egyéni és közösségi érdekek erősítése jellegzetesen az inkluzív kriminálpolitika eszközeivel lehetséges. Meggyőződésünk szerint ezek az eszközök a hagyományosan a represszív kriminálpolitikához sorolt elrettentési törekvések hatékonyságát is jelentősen javítja.
5. A bűnözésből való kilépés (deisztancia) szándékának kialakulását egymással ellentétes irányú szankciós hatások formálják. Ezek egy része a szankciós tapasztalat spontán hatása, más része azonban a végrehajtás aktív tartalmának függvénye. A spontán tanulási folyamatok gyakran inkább kriminálisak, mint proszociálisak, azaz önmagukban erőteljesen a kilépési szándék kialakulása ellenében hatnak. Ez azt jelenti, hogy a büntetés végrehajtása során rendkívül fontos olyan elemek beiktatása, amelyek alkalmasak ezek hatékony kiegyensúlyozására és a proszociális motiváció célzott erősítésére.
6. A reintegráció objektív feltételeihez való hozzáférés kritikus kérdés annak szempontjából, hogy kilépési szándék megszilárduljon és érvényesüljön. Az elítéltek nagy része már a büntetésből kilépéskor is észleli az ezzel kapcsolatos nehézségeket, ami a kilépési szándék gyakran tapasztalható bizonyosságában is érezhető. A visszailleszkedést támogató intézményrendszer fejlesztése – ahogy azt több más hazai kutatás is alátámasztja – ezért elengedhetetlen lenne, ennek hiányában ugyanis az egyébként kilépni szándékozók sikeres visszailleszkedése is esetleges és véletlenszerű.